

नेपाली आमसञ्चारमा भाषिक त्रुटि

चंकी श्रेष्ठ

अङ्ग्रेजीमा भाषासम्बन्धी सानो त्रुटि पनि अक्षम्य मानिन्छ ।^१ अझ पत्रपत्रिकामा भाषिक त्रुटि भए पाठकको गुनासो छाप्न भ्याइनसक्नु हुन्छ । नेपालीमा भने भाषिक त्रुटिको वेवास्ता गरिएको पाइन्छ । अर्थ नै अर्को लाग्ने स्थितिमा पनि त्यसबारे खासै टिप्पणी हुँदैन । अचम्म त तब हुन्छ जब नेपाली भाषाकै गुरु, वरिष्ठ पत्रकार, साहित्यकारबाटै यस्ता गल्ती हुन्छन् ।

आमसञ्चारमा सूचना वा सन्देश पो महत्त्वपूर्ण हो, भाषिक शुद्धता किन चाहियो ? यस्ता प्रश्न पनि यदाकदा उठाइन्छन् । आमसञ्चार वाङ्मयकै एक माध्यम हो । यसको प्रभाव जनसाधारणमा वाङ्मयका अन्य माध्यमको तुलनामा निकै बढी हुन्छ । उनीहरू आमसञ्चारको भाषालाई नै प्रामाणिक मान्छन् । यस्तो स्थितिमा आमसञ्चारको भाषा अशुद्ध हुँदा त्यसबाट गलत सन्देश जान्छ । अर्कातिर भाषाको गलत प्रयोगका कारण दिन खोजिएको सूचनाको सट्टा अर्कै सन्देश जान सक्ने खतरा पनि हुन्छ ।

^१ यो लेख भाषिक शुद्ध, स्पष्ट, सरल र सुपाठ्य संरचनामा केन्द्रित छ । प्रुफ रिडिङका क्रममा गरिने शुद्धाशुद्धिको चर्चा गर्नु यसको उद्देश्य होइन । छापा र विद्युतीय माध्यममा हुने भाषिक संरचनात्मक गल्ती, अस्पष्टता र क्लिष्टता यसमा औल्याइएका छन् । छापामा *कान्तिपुर* र *गोरखापत्र*बाट उदाहरण लिइएको छ । यी दुई अखबार सामग्रीका हिसाबले मात्र नभई भाषिक संरचनाका हिसाबले पनि भिन्न दुई धारको प्रतिनिधित्व गर्छन् । यहाँका सबै उदाहरण लेखकका व्यक्तिगत टिपोटमा आधारित हुन् । तसर्थ उदाहरणमा नपरेका अन्य अखबार वा विद्युतीय माध्यममा यस्ता समस्या छैनन् भन्ने लेखको आशय होइन । अखबारी भाषिक गल्ती औल्याइएको यसै प्रकृतिको मेरो सङ्क्षिप्त लेख (श्रेष्ठ २०६३) गोरखापत्र कर्मचारी सङ्घ-२०४७ को स्मारिकामा पनि प्रकाशित छ ।

गलत शब्द

नेपाल साप्ताहिकमा मेरा साहित्यिक केही रचना छापिएका छन् जसमा मैले आफ्नो नाममा प्रयोग गर्ने हिज्जे बिगारिएको छ। भाषा सम्पादकले यसमा व्याकरणको दुहाई दिन सक्छन्। तर सोही साप्ताहिकले प्रदिप नेपालको नाममा भने हिज्जे बिगार्ने आँट गर्दैन। व्याकरण लगाउने हो भने 'प्रदिप' को सट्टा 'प्रदीप' लेखिनुपर्ने हो। संसारका कुनै पनि भाषामा व्यक्तिवाचक नाममा व्याकरण लाग्दैन। इच्छानुसार व्यक्तिले आफ्नो नाममा हिज्जे प्रयोग गर्न पाउँछ।

व्यक्तिको नाममा समेत व्याकरण लगाउने नेपाल साप्ताहिक स्वयंको भाषिक गल्लीका उदाहरण बग्नेली भेटिन्छन्। २०६२ कात्तिक २० को एक कलासामग्रीको शीर्षक छ- आभाको माधुर्यता। शुद्ध रूप 'आभाको माधुर्य वा मधुरता' हो। मीठो भाषामा सामयिक टिप्पणी लेख्ने भनेर चिनिएका फलक सुवेदीले सोही अङ्कको आवरण टिप्पणीमा लेखेका छन्- "महिला लेखिका वा साहित्यकारका रूपमा पछिल्लो अवधिमा मञ्जुश्री थापाले आफ्नो पहिचान निर्माण गरिन्।" 'महिला लेखिका' भन्नु त त्यतिकै हास्यास्पद हुन्छ जति 'पोथी आइमाई' भन्नु।

नेपाली आमसञ्चारमा गलत अर्थमा सम्भवतः सबैभन्दा बढी प्रयोग भएको शब्द हो- रोजगारी। विशेषण जनाउने फारसी मूलको यस शब्दको अर्थ हुन्छ- रोजगार गर्ने व्यक्ति, व्यवसायी वा इलमी। तर, हाम्रा सञ्चारमाध्यममा यसको प्रयोग व्यवसाय, कामधन्दा वा इलमको अर्थमा प्रयोग भएको पाइन्छ। रोजगारी नै यस्तो शब्द हो जसमा ठूला पत्रकारदेखि साहित्यकारसम्म भुक्किएका छन् र त्यसको गलत प्रयोग गरेका छन्। (तपाईंलाई पनि भ्रम छ भने नेपाली बृहत् शब्दकोश तुरुन्त पल्टाएर हेरिहाल्नुस्। यसको उपचार अरू हुनै सक्दैन।)

'वैदेशिक रोजगारी' - २०६१ भदौ १५ गते इराकमा १२ नेपालीको हत्यापछि नेपाली सञ्चारमाध्यममा निकै प्रयोग भएको वाक्यांश हो यो। नेपाली सञ्चारमा रोजगारीको अधिकांश प्रयोग रोजगारको अर्थमा भएको पाइन्छ। केही उदाहरणः क. कोरिया रोजगारी (कान्तिपुर, २०६१ कात्तिक १७, प्रमुख समाचारको रिभर्स स्लग)। ख. वैदेशिक रोजगारी (कान्तिपुर, पृष्ठ १, २०६१ कात्तिक १४, एउटा समाचारको रिभर्स स्लग)।

ग. इराकमा हत्या गरिएकाका परिवारलाई रोजगारी (कान्तिपुर, २०६१ भदौ १९)।^२

^२ २०६१ भदौ १९ कै कान्तिपुरमै छापिएको कृष्णमुरारि भण्डारीको एड्जर समाचारमा पनि यो शब्दको सही प्रयोग कहीं हुनसकेको छैन। २०६१ भदौ १६ को कान्तिपुरकै 'बन्धक बाँडे नेपालीको हत्या', 'सरकार स्तब्ध, संयमको अपिल' शीर्षकका समाचारहरू तथा सम्पादकीय र माधवी भट्टको 'कसरी लागू गर्ने चिन्ता प्रथा?' शीर्षकको लेखमा पनि रोजगारी शब्दको प्रयोग रोजगारको अर्थमा भएको छ।

- घ. वैदेशिक रोजगारीलाई व्यवस्थित गर्नु अपरिहार्य (गोरखापत्र, २०६१ भदौ १९, द्वितीय पृष्ठ)
- ङ. वैदेशिक रोजगारीप्रति महिला आकर्षित (गोरखापत्र, २०६१ भदौ १९, प्रथम पृष्ठको एङ्गर समाचार) ।
- च. करिब तीन लाख नेपाली वैदेशिक रोजगारीमा जानबाट वञ्चित (गोरखापत्र, २०६१ भदौ २०)
- छ. वैदेशिक रोजगारीका समस्या (गोरखापत्र, २०६१ भदौ २०, विचार विवेचना पृष्ठ)
- ज. वैदेशिक रोजगारी र अपेक्षित सुधार (गोरखापत्र, २०६१ भदौ २०, विचार विवेचना पृष्ठ) ।
- झ. वैदेशिक रोजगारीमा सामयिक सुधार (गोरखापत्र, २०६३ साउन २९, सम्पादकीय शीर्षक)

यी त मेरो टिपोटमा परेका केही प्रतीकात्मक उदाहरण मात्र हुन् । नेपाली सञ्चारमाध्यममा रोजगारी शब्दको सही प्रयोग दुर्लभै छ ।

नेपाली सञ्चारमाध्यममा बारम्बार गलत अर्थमा (विशेषणका रूपमा नाम र नामका रूपमा विशेषण) प्रयोग हुँदै आएका केही शब्द हुन्— जर्मन- जर्मनी, आभार- आभारी, बेइमान- बेइमानी । ‘जर्मन’ शब्दलाई देशको रूपमा प्रयोग गरिएका उदाहरण धेरै भेटिन्छन् । जर्मन जर्मनीका नागरिक वा त्यससम्बन्धी विशेषण जनाउने शब्द हो । ‘नुमाफुड जर्मनमा प्रदर्शन हुने’, ‘श्रेष्ठ भोलि जर्मन प्रस्थान गर्ने’, यस्ता शीर्षक नेपाली अखबारहरूमा बारम्बार देखिन्छन् ।

नाममा अनावश्यक ‘ता’ को प्रयोग नेपाली आमसञ्चारमा बारम्बार हुने अर्को गल्ती हो । कौतूहल, सामीप्य, कौशल, संयम, माधुर्य, इमान्दारी, यथार्थ, दाबेदारी, प्राधान्य, सौन्दर्य, औचित्य, धैर्य, अन्योल, मनोमालिन्य, गाम्भीर्य, वफादारीजस्ता शब्द आफैमा नाम हुन् । विशेषणमा ‘ता’ जोडेर नाम बनाएभैं (जस्तै: सुन्दर- सुन्दरता, आवश्यक- आवश्यकता) कौतूहलता, सामीप्यता, कौशलता, संयमता, माधुर्यता, गाम्भीर्यता, इमान्दारिता, यथार्थता, सौन्दर्यता, औचित्यता, मीठासता, धैर्यता, मनोमालिन्यता, दाबेदारिता, प्राधान्यता, वफादारिता जस्ता शब्द प्रयोग हुने गरेका छन् । २०६३ साउन २९ मा कान्तिपुरमा प्रकाशित हरि रोकामको लेखको शीर्षक छ— वफादारिताको नयाँ रूप (हुनुपर्ने ‘वफादारीको नयाँ रूप) । ‘ता’ को प्रयोग गर्दा पनि र नगर्दा पनि हुने केही शब्द हुन्— सदाशय (सदाशयता), यथार्थ (यथार्थता), सत्य (सत्यता) । फेरि पनि ‘ता’ नजोड्दै ती

शब्द सुन्दर लाग्छन् भने नजोडेकै राम्रो । २०६२ माघ १९ को राजा ज्ञानेन्द्रको सम्बोधनमा बारम्बार प्रयोग भएको वाक्य हो- “सेनाले संयमता अपनाएको छ ।” इराकमा बाह्र नेपालीको हत्यापछि तत्कालीन प्रधानमन्त्री शेरबहादुर देउवाले देशवासीका नाममा सम्बोधन गर्दै भन्नुभएको थियो- “म सबै नेपालीलाई संयमता अपनाउन आग्रह गर्दछु ।” राजा र प्रधानमन्त्रीकै सम्बोधनमा यस्तो गलत शब्दको प्रयोगलाई के भन्ने ? गोर्खे भाषा प्रयोग गरिरहेको रेडियो सगरमाथाले पनि त्यसैताक बारम्बार प्रयोग गरेको गलत शब्द हो- संयमता ।

नाममै ‘पन’ वा विशेषणमा ‘पूर्ण’ थपिएका उदाहरण पनि प्रशस्तै भेटिन्छन् । जस्तै: गैरजिम्मेवारीपना, लाचारीपन, उत्तरदायीपूर्ण, सबैभन्दा सर्वोत्कृष्ट, आवश्यकिय, सुहाउँदिलो, निरसिलो आदि । गैरजिम्मेवारी पछाडि ‘पना’, लाचारी पछाडि ‘पन’ थप्नु पर्दैन, कारण, यी आफैमा नाम हुन् । त्यस्तै, उत्तरदायी पछाडि ‘पूर्ण’, सर्वोत्कृष्टको अगाडि ‘सबैभन्दा’, आवश्यकमा ‘इय’ तथा सुहाउँदो र निरसमा ‘इलो’ प्रत्यय लगाउनु पर्दैन । यी आफैमा विशेषण हुन् । २०६१, भदौ १७ को कान्तिपुर सम्पादकीयको एक ठाउँमा गैरजिम्मेवारीपना तथा सोही दिन छापिएको अङ्गराज तिमल्सिनाको लेखको एक ठाउँमा लाचारीपन शब्द प्रयोग भएका छन् । इराक प्रकरणपछि रेडियो सगरमाथाको एक समाचार बुलेटिन (भदौ १६, साँझ पौनै सात बजे) मा भनिएको थियो- “प्रधानमन्त्री देउवाले सञ्चारमाध्यमलाई उत्तरदायीपूर्ण समाचार सम्प्रेषण गर्न आग्रह गर्नुभयो ।”

“आप्रवासी नेपालीहरूको दोस्रो सम्मेलन हिजोदेखि राजधानीमा सुरु भयो ।” गत वर्ष अधिकांश सञ्चार माध्यममा यही वाक्य समाचारको रूपमा प्रकाशन तथा प्रसारण भयो । शुद्ध रूप ‘आप्रवासी नेपालीहरूको दोस्रो सम्मेलन हिजो राजधानीमा सुरु भयो’ हो । कुनै पनि सम्मेलन वा कार्यक्रम सुरु भएको भन्नु पर्दा त्यसमा ‘देखि’ प्रयोग गर्नु पर्दैन । यदि यो क्रियापद राख्ने हो भने त्यो कार्यक्रम कहिलेसम्म हुने हो, त्यसको पनि उल्लेख हुनुपर्छ (अधिकारी २०५१) । अर्कातिर नामलाई नै विशेषणका रूपमा प्रयोग गरिएका उदाहरण पनि भेटिन्छन् । २०६२ फागुन ५ मा गोरखापत्रको प्रथम पृष्ठको प्रमुख समाचार शीर्षक छ- ‘माओवादीविरुद्ध जवाफी कारवाहीमा सुरक्षा फौज निकै धैर्य: मार्टिन’ । यहाँ ‘धैर्य’ को ठाउँमा ‘धैर्यवान्’ वा ‘संयमित’ प्रयोग हुनुपर्थ्यो ।

अनन्तप्रसाद वारले, छविरमण सिलवाल र रमेश सागरको संयुक्त कविता सङ्ग्रहको शीर्षकमै गल्ती भएको छ । सङ्ग्रहको नाम हो- सहृदयी स्वरहरू । शुद्ध रूप हृदयी स्वरहरू वा सहृदय स्वरहरू हो । कुनै पनि नामको अगाडि ‘स’ उपसर्ग जोडेपछि त्यो विशेषण बन्छ (स+सम्मान=ससम्मान अर्थात् सम्मानसहित) ।

अर्का एक कविले आफ्नो उपनाम राखेका छन्— उदासी । त्यसो त व्यक्तिको नाममा संसारको कुनै पनि भाषामा व्याकरण लाग्दैन, तर अर्थको तहमा जाने हो भने तिनको उपनाम 'उदास' पो हुनुपर्दथ्यो त ! योगी विकासानन्दको एउटा अभियान छ— *मनोक्रान्ति* जबकि त्यसको शुद्ध रूप *मनःक्रान्ति* हो (मन+क्रान्तिको समास मनःक्रान्ति हो) । उपत्यकाका एफएमहरूमा बारम्बार प्रयोग हुने एउटा वाक्यांश हो— 'प्राप्त समाचारमा उल्लेख छ' । तर यसको शुद्ध रूप '... उल्लिखित छ' वा '... उल्लेख गरिएको छ' हो ।

शब्दक्रममा गल्ती: अनर्थ

कुनै शब्दअगाडि दुई विशेषण वा विशेषण र क्रिया विशेषण लाग्दा पनि नेपाली भाषामा निकै त्रुटि हुने गरेका छन् । जस्तै: विश्वप्रसिद्ध भारतीय निर्देशक, एउटा विश्वप्रसिद्ध कथा, सात राजनीतिक दल, सशुल्क भारतीय चलचित्र उत्सव, अङ्ग्रेजीभाषी नेपाली लेखक, ताजा खसीको मासु, निर्दोष अफगानी नागरिक, युद्धविरोधी अमेरिकी युवायुवती, निःशुल्क सार्वजनिक प्रदर्शनी आदि । विशेषण कुन शब्दप्रति लक्षित छ, त्यसमा ध्यान दिनुपर्छ । जस्तो कि 'विश्वप्रसिद्ध भारतीय निर्देशक' मा विश्वप्रसिद्ध भन्ने विशेषण 'भारतीय' प्रति लक्षित देखिन्छ, 'निर्देशक' प्रति होइन, जबकि यो वाक्यांशको आशय निर्देशकप्रति नै लक्षित छ । अतः यसको शुद्ध रूप *भारतीय विश्वप्रसिद्ध निर्देशक* वा *भारतका विश्वप्रसिद्ध निर्देशक* हो । विश्वप्रसिद्ध भारतीय निर्देशकको अर्थ त भारतीय जति सबै विश्वप्रसिद्ध हुन्छन् भन्ने लाग्छ । माथिका सबै उदाहरणमा विशेषणहरूको स्थान परिवर्तन गरिनुपर्छ । गलत पढ्ने र लेख्ने बानी परेकाले हामी गल्तीलाई नै सही अर्थमा बुझ्छौं । अन्यथा, त्यसको अनर्थ हुन्छ । विजय चालिसे, महेश पौडेल र विजयराज आचार्यद्वारा अनुदित चिनियाँ बालकथा सङ्ग्रहको शीर्षकमै गल्ती छ— प्रसिद्ध चिनियाँ बालकथा (सिर्जनशील प्रकाशन, २०५८) । शुद्ध रूप 'चिनियाँ प्रसिद्ध बालकथा' हो । *गोरखापत्र*का पत्रकार निर्मलकुमार आचार्यको पुस्तक *प्रथम नेपाली महिला*को समस्या पनि उही छ (हुनुपर्ने 'नेपाली प्रथम महिला') । असल सम्पादनको वकालत गर्दै आएका अजित बरालले २०६२ पुसको *क्रान्तिपुर*मा प्रकाशित भारतीय लेखक पंकज मिश्रसँगको इमेल अन्तर्वार्तामा मिश्रलाई 'प्रसिद्ध भारतीय लेखक' लेखेका थिए ।

नेपाली आमसञ्चारमा शब्दको क्रम विग्रँदा पनि अर्थ गडबड भएको देखिन्छ । समाचार साहित्य होइन, यसकारण यसमा द्विअर्थी शब्द वर्जित मानिन्छ । 'बलात्कारी प्रहरी हिरासतमा' —यस्ता शीर्षक पनि नेपाली अखबारमा प्रशस्त देखिन्छन् । यो शीर्षकको आशय 'बलात्कार गर्ने व्यक्तिलाई प्रहरीले हिरासतमा

लिएको' भन्ने हो। तर, यसले प्रहरी आफैले बलात्कार गरेको र उसलाई हिरासतमा लिइएको भन्ने पनि अर्थ दिन सक्छ। यसको उपयुक्त शीर्षक 'प्रहरी हिरासतमा बलात्कारी' वा 'बलात्कारी पक्राउ' हुन सक्छ। काठमाडौँ उपत्यकाका एफएम रेडियोहरूले हत्यासम्बन्धी समाचार प्रसारण गर्दा यस्तो भाषा प्रयोग गरेको पाइन्छ— 'माओवादीले तीन युवकको मोरङमा हत्या गरेका छन्'। यो समाचारमा प्रश्न उठ्न सक्छ— 'मोरङ तीन युवकको' हो कि 'हत्या भएको ठाउँ' हो ? निश्चय पनि मोरङ हत्या भएको ठाउँ नै हो। तर, यसलाई 'मोरङमा माओवादीले तीन युवकको हत्या गरेका छन्' भनियो भने कुनै संशय बाँकी रहँदैन।

नेपाल अधिराज्यको संविधान- २०४७ को धारा १२७ मा पनि शब्दको क्रम मिलेको छैन जसका कारण त्यसको अर्थ गडबड लाग्नसक्छ। धारा १२७ मा भनिएको छ— "बाधा अडकाउ फुकाउने अधिकार: श्री ५ बाट यो संविधान कार्यान्वित गर्न कुनै बाधा अडकाउ परेमा त्यस्तो बाधा अडकाउ फुकाउनु आदेश जारी गरिबक्सनेछ र त्यो आदेश संसद्समक्ष राखिनेछ।" यसलाई अर्थपूर्ण तरिकाले यसरी लेख्न सकिन्छो— "यो संविधान कार्यान्वयनमा कुनै बाधा परेमा श्री ५ बाट बाधा अडकाउ फुकाउनु आदेश जारी गरिबक्सनेछ।" संविधानमा प्रयुक्त भाषाले त 'श्री ५ बाटै यो संविधान कार्यान्वयनमा बाधा अडकाउ गरिबक्सेमा' भन्ने अर्थ पो लाग्नसक्छ। 'श्री ५' लाई जसरी पनि अगाडि नै राख्नुपर्ने पञ्चायती मानसिकता यो भाषामा झल्किन्छ।

अस्पष्ट प्रस्तुति

कतिपय समाचारमा त 'मृतक सडकमा हिँडेरहेका थिए' भन्ने खालको भाषा पनि प्रयोग भएको देखिन्छ। उदाहरणार्थ: पोखराबाट काठमाडौँतर्फ आइरहेको बा.....नं को गाडीले धादिङको गजुरीमा एक यात्रुलाई ठक्कर दिँदा तत्काल यात्रुको मृत्यु भएको छ। चितवन चैनपुर निवासी मृतक त्यस बेला सडक पार गर्दै थिए। मृतक सडक पार गर्दै! भाषाको गलत प्रयोगले कतिसम्म अनर्थ हुने रहेछ, त! यहाँ मृतकको ठाउँमा 'ती यात्री' वा यात्रीको नाम लेखिदिएको भए कुनै अनर्थ हुने थिएन। नगरकोट नरसंहार^३ बारे कान्तिपुर टेलिभिजनमा समाचार को एउटा अंश यस्तो थियो— "मृतक सैनिक साँझ पौने पाँच बजे स्थानीय युवासँग झगडा गरेर फर्किएका थिए।"^४

^३ २०६२, मङ्सिर २९ गते राती साढे एघार बजे नगरकोटको मगरगाउँस्थित कालीदेवी मन्दिरमा सिपाही वासुदेव थापाले अन्धाधुन्द गोली चलाउँदा ब्रत बसिरहेका ११ र थापास्वयंसहित १२ जनाको वीभत्स हत्या भएको थियो।

^४ २०६२ मङ्सिर ३०, साँझ सात र साढे आठ बजेको समाचार बुलेटिन।

२०६१ भदौ १६ गते काठमाडौंमा भएको तोडफोडबारे रेडियो सगरमाथाले सोही दिन अपराह्न पौने तीन, पौने पाँच र साँझ पौने सात बजे प्रसारण गरेको समाचारको एउटा बेहोरा यस्तो थियो— “उत्तेजित भीडले स्पेस केवल नेटवर्कको कार्यालयमा पनि तोडफोड गरेको छ । आक्रमणबाट पाँचओटा गाडी, कम्प्युटर, क्यामरा पूरै नष्ट भएको प्रकाशनले जनाएको छ ।” समाचारको अधिल्लो वाक्यमा स्पेस केवल नेटवर्कको कार्यालयमा तोडफोड भएको भनिएको छ भने पछिल्लो वाक्यमा ‘प्रकाशनले जनाएको’ भनिएको छ । प्रश्न उठ्छ— कुन प्रकाशन ?

‘भिडन्तमा तीन दर्जन बढीको मृत्यु’, कुनै दिन *कान्तिपुर* दैनिकमा यस्ता शीर्षक निकै छापिन्थे । पछि अन्य दैनिकमा पनि यस्ता शीर्षक छापिन थाले । यस्तो शीर्षकको अर्थ लाग्छ— कुनै घटना पहिल्यै भएको थियो र त्यसमा थप तीन दर्जन व्यक्तिको मृत्यु भएको छ, यद्यपि यस्ता शीर्षकको आशय हुन्थ्यो— तीन दर्जनभन्दा बढीको मृत्यु । चाँडै नै *कान्तिपुर* दैनिकमा यस्ता शीर्षक सुधारिएर छापिन थाले । तर, अरू दैनिकमा यस्ता शीर्षक छापिई नै रहेका छन् ।

२०६१ कात्तिक ११ को *कान्तिपुर*को अन्तिम पृष्ठको एउटा सामग्रीको शीर्षक छ— ‘दुःखी वेश्याहरूको सम्झनामा गार्सियाको नयाँ उपन्यास’ । समाचार स्पष्टताको पर्याय हो भने त्यो शीर्षकमा *गार्सिया*को ठाउँमा *मार्खेज* हुनुपर्थ्यो । कोलम्बियाका आख्यानकार गान्त्रियल गार्सिया मार्खेज विश्वभरि मार्खेजकै नामले चिनिन्छन् । त्यहाँ *मार्खेज* प्रयोग भएको भए त्यो सामग्रीको मूल्य निकै उच्च हुनसक्थ्यो, कारण— मार्खेज नेपाली साहित्यप्रेमीका पनि आदर्श हुन् । भनिरहनु पर्दैन— स्पष्ट र आकर्षक शीर्षकले नै पाठकलाई सामग्रीको पीधसम्म पुऱ्याउँछ । *गार्सिया* भन्दा यहाँनिर स्पेनका कवि फेडेरिको गार्सिया लोर्का हुन् कि भन्ने लाग्न सक्छ । *कान्तिपुर*को त्यो शीर्षक त्यस्तै भइदियो जस्तो ‘प्रसादको मुनामदन’ (*महाकवि वा देवकोटाको मुनामदन होइन*) । “नायक दुर्घटनामा परेसँगै दर्शक पनि दुःखी हुन्छन्” —*कान्तिपुर* कोशेलीमा छापिएको एउटा सिनेमा विवरण हो यो । यसलाई *नायक दुर्घटनामा परेपछि दर्शक पनि दुःखी हुन्छन्* भनिएको भए वाक्य कति छरितो हुन्थ्यो !

विदेशी भाषाको प्रभाव

नेपाली आमसञ्चारमा कतिपय ठाउँमा हिन्दी वा अङ्ग्रेजीको प्रत्यक्ष प्रभाव भेटिन्छ, जसका कारण अनर्थ पनि हुनजान्छ । *कान्तिपुर* टेलिभिजनले एक वर्षअघिसम्म एउटा प्रचार सामग्री प्रसारण गर्थ्यो— “के तपाईंको घरछिमेकमा कुनै घटना त

घटेको छैन ? घटेको छ भने हामीलाई तुरुन्त खबर गर्नुस् ।” ‘घटना घटेको’ होइन, ‘घटना भएको’, ‘भूमिका निभाएको’ होइन ‘भूमिका खेलेको वा भूमिका निर्वाह गरेको’ हुनुपर्छ भनेर पत्रकारिताको कखरा गर्दैमा सिकिने कुरा हुन् (अधिकारी २०५१) । कान्तिपुर टेलिभिजनजस्तो संस्थाले किन यस्तो भाषा प्रयोग गर्‍यो ? घटनुको अर्थ त कम हुनु हो । अतः घटना घट्दैन, घट्ने कुरा सङ्ख्या हो । भूमिका निभ्दैन, निभ्ने कुरा त बलिरहेको चिज जस्तै: बती हो ।

नेपाली आमसञ्चारमा बारम्बार प्रयोग हुँदै आएको अर्को गलत वाक्यांश हो— अभाव खट्कनु । उदाहरणार्थ: ‘नेपालमा दक्ष चिकित्सकको अभाव खट्किएको छ ।’ अभाव खट्कने होइन, हुने हो । अभाव खट्कनुको अर्थ त अभाव नहुनु हो नि ! यसलाई नेपालमा दक्ष चिकित्सकको अभाव छ भनियो भने वाक्य कति स्पष्ट हुन्थ्यो ! हिन्दी शब्दको प्रयोग नेपाली आमसञ्चारमा खट्कने अर्को पक्ष हो ।

वावजुद पनि, हालांकी, दौरानमा, बचकाना, शर्मनाक, फिलहालमा जस्ता शब्द तथा वाक्यांश अत्यन्तै भद्दा शैलीमा नेपाली सञ्चारमा प्रयोग हुने गरेका छन् । के ती शब्दका अर्थ दिने नेपाली शब्द छैनन् ?

अङ्ग्रेजी विद्यालयका शिक्षक वा विद्यार्थी भन्ने गर्छन्, “अब म आफ्नो कविता पाठ गर्न गइरहेको छु ।” यो वाक्यमा अङ्ग्रेजी (नाउ, आइ एम गोइड टु रिसाइट माई पोएम) को ठाडो प्रभाव भेटिन्छ । नेपालीपनसहित यसलाई अब म आफ्नो कविता पाठ गर्छु वा गर्न चाहन्छु भन्न सकिन्छ । उपत्यकाका एफएम एङ्करहरूले पनि यस्तो वाक्य प्रयोग गरेको प्रशस्त सुनिन्छ ।

किलष्टता

“विरोध कार्यक्रम” —उहाँले भन्नुभयो— “सरकारले आफ्नो गल्ती नसच्याएसम्म जारी रहनेछ ।” आजभोलि कान्तिपुरका समाचारमा यस्तो संरचना निकै प्रयोग हुन्छ । समाचार सरलताको पर्याय हो भने एकै वाक्यमा अट्ने वाक्यांशलाई छुट्ट्याएर अनावश्यक जटिलता किन थप्ने ? हो, कतै वक्ताको अधिल्लो वाक्य पछिल्लो वाक्यसँग अभिन्न छ भने सरलताका लागि यस्तो गर्नु जरुरी हुन्छ । उदाहरणका लागि, “अब हामी चुप रहँदैनौं”, उहाँले भन्नुभयो, “आवश्यक परे हतियार पनि उठाउने छौं ।”

२०६३ साउन २१ को गोरखापत्रको प्रथम पृष्ठमा ‘बृहत लोकतान्त्रिक मधेशी मोर्चा गठनमा जोड’ शीर्षकमा समाचार छापिएको छ । समाचारको तेस्रो अनुच्छेद यस्तो छ— “नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्ददेवी) का महासचिवसमेत रहनुभएका मन्त्री त्रिपाठीले शान्तिपूर्ण र निष्पक्ष तरिकाबाट संविधानसभाको

निर्वाचन तथा अन्तरिम संविधान निर्माण गर्नु वर्तमान सरकारको प्रमुख दायित्व रहेको र सोहीअनुरूप सरकारले आफ्ना काम कारवाही अगाडि बढाइरहेको उल्लेख गर्दै संविधानसभाको निर्वाचनअधि जनगणना हनुपर्ने र नागरिकताबाट वञ्चित मधेशी समुदायलाई नागरिकता प्रमाणपत्र प्रदान गर्नुपर्नेमा जोड दिनुभयो ।”

यो उदाहरणमा तीन कुरा निकै खटकन्छन्—

१. शीर्षकमा गल्ती छ । शीर्षकको शुद्ध रूप 'मधेशी लोकतान्त्रिक बृहत मोर्चा गठनमा जोड' हुनुपर्थ्यो ।
२. यसको भाषा निकै भिँजो लाग्दो छ ।
३. कानुनी व्याख्याजस्तो लाग्ने सिङ्गो अनुच्छेद एकै वाक्यमा अटाइएकाले पाठक अल्मलिन्छन् ।

यस समाचारको पुनर्लेखन यसरी गर्न सकिन्छ— “अन्तरिम संविधान निर्माण र संविधानसभाको शान्तिपूर्ण, निष्पक्ष निर्वाचन सरकारको प्रमुख दायित्व हो”, मन्त्री त्रिपाठीले भन्नुभयो । सरकारले सोहीअनुरूप काम गरिरहेको उहाँको स्पष्टीकरण थियो । “निर्वाचनअधि जनगणना हनुपर्छ,” नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी) का महासचिवसमेत रहेका त्रिपाठीको जोड थियो, “नागरिकता नपाएका मधेशीलाई त्यसैका आधारमा नागरिकता दिनुपर्छ ।”

यहाँ पुनर्लेखन गर्दा तीन कुरामा ध्यान पुऱ्याइएको छ—

१. वाक्य विश्लेषण गरिएको छ ।
२. भाषा सजिलो र छरितो बनाइएको छ ।
३. मन्त्रीको हैसियतमा बोल्दा मन्त्रीकै रूपमा र मधेशी राजनीतिबारे बोल्दा पार्टीगत संलग्नता खुलाइएको छ ।

उहाँले “नेपाल गणतन्त्रउन्मुख भइरहेको छ । अब देश नवयुगमा प्रवेश गरेको छ । देशलाई नयाँ युगमा प्रवेश गर्नबाट कसैले रोकन सक्दैन किनभने जनता जागिसकेका छन्” भन्नुभयो । राससका बुलेटिन र गोरखापत्रमा पूरातन संरचनाका यस्ता समाचार बारम्बार छापिएका छन् । यसलाई पनि माथिको उदाहरणमा जस्तै पुनर्लेखन गर्नु जरुरी छ ।

किन हुन्छन् गल्ती ?

नेपाली आमसञ्चारको भाषा हेर्दा लाग्छ— यहाँ पाण्डुलिपि सम्पादकको अवधारणा भित्रिनै बाँकी छ । गलत शब्दको प्रयोग एकातिर छ भने गडबड प्रकारका वाक्य संरचना खट्कने अर्को पक्ष हो । पाण्डुलिपि सम्पादक सही, छरितो वाक्य संरचना तथा शुद्ध शब्द छनोटमा सचेत नहुँदा यस्तो हुनु स्वाभाविकै हो ।

पहिलो कुरा, पाण्डुलिपि सम्पादकको अवधारणा स्पष्ट हुनु जरुरी छ । आधिकारिकताको सामान्य जाँचबाहेक भाषा, प्रस्तुतिलाई छरितो र स्पष्ट पार्नुभन्दा बढी कामको बोझ उसलाई दिइनु हुँदैन । पृष्ठ नक्सा (डमी) र सजावट हेर्ने पृष्ठ सम्पादक (स्टोन एडिटर) को छुट्टै व्यवस्था हुनुपर्छ । पाण्डुलिपि सम्पादक र प्रुफरिडरको कार्यक्षेत्र स्पष्ट नतोकिनु अर्को कारण हो । सिद्धान्ततः प्रुफरिडरलाई सम्पादकले जस्तो गच्यो त्यसैलाई रुजु गर्ने अधिकार मात्र हुन्छ । नेपाली अखबारमा न उसलाई भाषा सम्पादकको अधिकार दिइएको छ न त प्रुफरिडरको सीमाभित्र मर्यादित राखिन्छ । उसलाई शुद्धशुद्धिदेखि शाब्दिक गल्ती सच्याउने दायित्व दिइनु जरुरी छ जसका कारण पाण्डुलिपि सम्पादकबाट भएका सामान्य गल्ती सच्चिन सक्छन् ।

नेपाली कैयन् यस्ता लेखक छन् जसको ख्यातिको तुलनामा लेखनसिप, भाषिक वा अभिव्यक्ति क्षमता निकै पुङ्को छ । तिनका लेख कतिपय पाण्डुलिपि सम्पादकले पुनर्लेखन गरेर आमूल परिवर्तन गरिदिएका उदाहरण थुप्रै छन् । कतिपय सम्पादक भने राम्रै लेखलाई अनावश्यक सम्पादन गरेर विगारिदिने खालका पनि छन् । दस वर्षको मेरो पत्रकारिता अनुभवमा लेखक र पाण्डुलिपि सम्पादक दुवैमा यस्ता कमजोरी भेटिन्छन् । कतिपय सञ्चारगृहमा डेस्क सम्पादकमाथि कामको भार कति धेरै हुन्छ भने ऊ सामग्रीलाई राम्ररी हेर्ने भ्याउँदैन । विगतमा म सम्बद्ध आजको समाचारपत्र (पछि, नेपाल समाचारपत्र) दैनिकमा मेरो काम रोजिन्दा दुई सम्पादकीय लेख्नु, छापिनै नसक्ने स्तरका लेखको सम्पादन गरी कामचलाउ बनाउनु र समयसमयमा रिपोर्टिङ गर्नुसमेत हुन्थ्यो । कतिपय अवस्थामा लेख सम्पादन गर्ने जाँगर नै हुँदैनथ्यो जसका कारण छापिए पनि पाठकले ती लेख नपढिदिऊन् भन्ने कामना गर्नुपर्थ्यो । आज पनि अधिकांश दैनिक अखबारमा यही हालत छ । यस्तो स्थितिमा अखबारको भाषा कमजोर हुनु अस्वाभाविक होइन ।

अर्कातिर नेपाली भाषामा शुद्धताको सर्वमान्य नियम अभाव छ । भाषाविद्विपिच्छे भाषाका पृथक मानक छन् । उदाहरणका लागि, नेपाली बृहत् शब्दकोशका अनुसार फारसी मूलको शब्द 'रोजगार' नाम हो । तर, त्यसमा 'वे' उपसर्ग लगाएर 'बेरोजगार' बनाउँदा विशेषण हुन्छ । 'इमान' शब्दमा पनि यही नियम लागू हुन्छ । तर, 'इज्जत' वा 'मौसम' शब्दमा यही नियम फरक किसिमले लागू

हुन्छ । यी दुई शब्दमा 'बे' उपसर्ग लगाएर 'बेइज्जत' वा 'बेमौसम' बनाउँदा यी शब्द विशेषण होइन, नाम नै हुन्छन् । यिनलाई विशेषण बनाउन शब्दको पछिल्लो वर्णमा ईकार लगाउनुपर्छ अर्थात् 'बेइज्जती', 'बेमौसमी' गराउनुपर्छ । तर, 'बेरोजगार' वा 'बेइमान' शब्दको पछिल्लो वर्णमा ईकार लगाएर 'बेइमानी' वा 'बेरोजगारी' बनाउँदा ती शब्द नाम बन्छन् (हेर्नुहोस्, नेपाली बृहत् शब्दकोश) । खोज्दै जाने हो भने नेपाली भाषामा यस्ता उदाहरण अरू थुप्रै भेटिन्छन् ।

पाण्डुलिपि सम्पादकको अवधारणा

विदेशी सञ्चारमाध्यममा विशेष पाण्डुलिपि सम्पादकको व्यवस्था हुन्छ । हामीकहाँ यसको स्पष्ट अवधारणा छैन । छापामा डेस्क सम्पादकले नै पाण्डुलिपि सम्पादक र पृष्ठ सम्पादकको काम भ्याइरहेको हुन्छ, भने विद्युतीय माध्यममा एकै व्यक्ति संवाददाता, पाण्डुलिपि सम्पादक र समाचार वाचकको काम गरिरहेको हुन्छ ।

कान्तिपुर, गोरखापत्रमा सामान्यतया समाचार संयोजक, समाचार सम्पादक वा सम्पादकबाट आधिकारिकता जाँचपछि, समाचार पाण्डुलिपि सम्पादककहाँ पुग्छ । पाण्डुलिपि सम्पादकले भाषा शुद्ध बनाउने र सामग्रीको भाषा पाठक सुहाउँदो बनाउने मात्र नभई पृष्ठ सम्पादकको भूमिका पनि निर्वाह गर्नुपर्ने हुन्छ जसका कारण भाषा छरितो बनाउन पर्याप्त समय हुँदैन । विद्युतीय सञ्चारका हकमा पनि करिबकरिब यही प्रक्रिया पाइन्छ । अन्य अखबारमा त समाचार जाँचको यो चरण पनि पूरा नभई सामान्यतया सम्पादक वा डेस्क प्रमुखबाट सोभै पाण्डुलिपि सम्पादककहाँ पुऱ्याइन्छ । समाचारबाहेक विचार वा लेखका हकमा सबैजसो अखबारमा यही प्रक्रिया (सम्पादक वा डेस्कप्रमुखबाट सोभै पाण्डुलिपि सम्पादककहाँ पुग्ने प्रक्रिया) लागू भएको देखिन्छ ।

पत्रकारिताको राम्रो ज्ञान तथा छरितो र शुद्ध भाषा भएका व्यक्तिलाई पृष्ठपिच्छे, एकएक विशेष पाण्डुलिपि सम्पादक राख्ने र उनीहरूबीच छड्के जाँचको व्यवस्था गर्ने हो भने यो समस्या धेरै हदसम्म हल हुन सक्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- अधिकारी, ध्रुवहरि, सं. । २०५१ । *पत्रकारिता हाते किताब* । काठमाडौँ: नेपाल प्रेस इन्स्टिच्यूट ।
 त्रिपाठी, वासुदेव र बल्लभमणि दाहाल, सं. । २०४० [२०५८] । *नेपाली बृहत् शब्दकोश* ।
 काठमाडौँ: नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
 श्रेष्ठ, चंकी । २०६३ । नेपाली आमसञ्चार र भाषिक गल्ती । *प्रगति पुष्कर माथेमा*, सं.,
 पृ. ४५-४८ । काठमाडौँ: गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सङ्घ - २०४७ ।

परिशिष्ट

अशुद्ध

आभाको माधुर्यता
महिला लेखिका
इराकमा हत्या गरिएकाका
परिवारलाई रोजगारी
नुमाफुड जर्मनमा प्रदर्शन हुने
म सबै नेपालीलाई संयमता
अपनाउन आग्रह गर्छु ।
गैरजिम्मेवारीपना
लाचारीपन
उत्तरदायीपूर्ण
सबैभन्दा सर्वोत्कृष्ट
आवश्यकिय
सुहाउँदिलो
निरसिलो
माओवादीविरुद्ध जवाफी कारवाहीमा
सुरक्षा फौज निकै धैर्यः मार्टिन ।
सहृदयी स्वरहरू
मनोकान्ति
विश्वप्रसिद्ध भारतीय निर्देशक
एउटा विश्वप्रसिद्ध कथा
सशुल्क भारतीय चलचित्र उत्सव
अङ्ग्रेजीभाषी नेपाली लेखक
ताजा खसीको मासु
निर्दोष अफगानी नागरिक
युद्धविरोधी अमेरिकी युवा
निःशुल्क सार्वजनिक प्रदर्शनी
माओवादीले तीन युवकको
मोरडमा हत्या गरेका छन्
भिडन्तमा तीन दर्जन बढीको मृत्यु
सरकारले आफ्नो भूमिका
राम्ररी निभाएको छ ।
नेपालमा दक्ष चिकित्सकको
अभाव खर्दाएको छ ।
अब म आफ्नो कविता
पाठ गर्न गइरहेको छु ।
सात राजनीतिक दल
केही असल नेता

शुद्ध

आभाको मधुरता/माधुर्य
महिला लेखक/लेखिका
इराकमा हत्या गरिएकाका
परिवारलाई रोजगार
नुमाफुड जर्मनीमा प्रदर्शन हुने
म सबै नेपालीलाई संयम
अपनाउन आग्रह गर्छु ।
गैरजिम्मेवारी
लाचारी
उत्तरदायी
सर्वोत्कृष्ट
आवश्यक
सुहाउँदो
निरस
माओवादीविरुद्ध जवाफी कारवाहीमा सुरक्षा
फौज निकै धैर्यवान/संयमितः मार्टिन
सहृदय स्वरहरू/हृदयी स्वरहरू
मनःक्रान्ति
भारतीय/भारतका विश्वप्रसिद्ध निर्देशक
विश्वप्रसिद्ध एउटा कथा
भारतीय/भारतको सशुल्क चलचित्र उत्सव
नेपाली/नेपालका अङ्ग्रेजीभाषी लेखक
खसीको ताजा मासु
अफगानी निर्दोष नागरिक
अमेरिकी युद्धविरोधी युवा
सार्वजनिक निःशुल्क प्रदर्शनी
मोरडमा माओवादीले तीन युवकको
हत्या गरेका छन् ।
भिडन्तमा तीन दर्जनभन्दा बढीको मृत्यु
सरकारले आफ्नो भूमिका
राम्ररी निर्वाह गरेको छ ।
नेपालमा दक्ष चिकित्सकको
अभाव छ ।
अब म आफ्नो कविता
पाठ गर्छु/गर्न चाहन्छु ।
राजनीतिक सात दल
असल केही नेता